

Renata Czekalska

Immam-e-Hind Śri Ram, czyli o wybranych hinduskich tradycjach wśród muzułmanów indyjskich

*O Allah-Rām,
present in all living beings
Have mercy on your servants,
O Lord!^a*

Uwagi wstępne

Kulturowe interakcje między indyjskimi muzułmanami a hindusami tworzą zjawisko fascynujące i złożone. Jednym z jego wymiarów są wzajemne zależności w dziedzinie obyczajów i praktyk religijnych. Ze względu na brak wystarczających dowodów trudno jednoznacznie ustalić, czy pewne specyficzne wzorce zachowań są wynikiem wpływu jednej tradycji religijnej na drugą, czy też stanowią kontynuację praktyk wywodzących się z jednej wcześniejszej kultury. Wpływy hinduskie mogły oczywiście przeniknąć do islamu, jednak specyficzne praktyki religijne indyjskich muzułmanów mogą być zarówno wynikiem owych wpływów, jak i pozostałością pierwotnych obyczajów religijnych, zachowanych w tradycji hindusów nawróconych na islam (np. kasta *chodźów*)².

Biorąc pod uwagę uwarunkowania historyczno-polityczne kształtujące postać islamu w Indiach, Gyanendra Pandey postawił ogólną tezę, że to administracja kolonialna stworzyła uniwersalne społeczności religijne (hinduską i muzułmańską)³. Podobnego zdania jest amerykański badacz społeczności muzułmańskiej w Indiach, Peter Gottschalk, który stwierdza:

¹ Kabir, fragment *Śabdawali* 97 w przekładzie Ch. Vaudeville, [w:] Eadem, *A Weaver Named Kabir. Selected Verses with a Detailed Biographical and Historical Introduction*, New Delhi 2005, s. 217.

² Więcej na ten temat, patrz m.in.: A. Shodhan, *Legal Formulation of the Question of Community: Defining the Khoja Collective*, „Indian Social Science Review” 1999, 1.1, s. 137–151.

³ Zob: G. Pandey, *The Construction of Communalism in Colonial North India*, Delhi 1990.

Wielu przedstawicieli społeczeństw zachodnich kategoryzuje mieszkańców Subkontynentu przede wszystkim ze względu na ich domniemane identyfikacje religijne, przeciwstawiane – zgodnie z przyjętą typologią – pozornie sekularnym identyfikacjom zachodnim. (...) W nauce współczesnej zbyt często przyjmuje się retorykę politycznego dyskursu komunalistycznego jako punkt wyjścia do badań napięć społecznych, podczas gdy powinno się wychodzić od docenienia charakteru, głębi oraz powszechności wzajemnych emocji pozytywnych⁴.

Niezależnie od przyczyn jego występowania, zjawisko kultywowania hinduskich praktyk religijnych wśród indyjskich muzułmanów nie tylko trwa najprawdopodobniej od początków muzułmańskiej obecności na indyjskim subkontynencie⁵, ale jest wciąż żywe. Potwierdzają to obserwacje życia codziennego, zawarte choćby w aktualnych (tylko z ostatnich dwóch lat) doniesieniach medialnych, które stały się bezpośrednim powodem podjęcia rozważań dotyczących okoliczności występowania hinduskich tradycji we współczesnej obyczajowości indyjskich muzułmanów. Poszukując przyczyny powstania opisywanego zjawiska, można wskazać co najmniej pięć możliwych hipotez:

- 1) wpływ hinduizmu na islam,
- 2) kontynuacja praktyk wywodzących się z jednej wspólnej tradycji,
- 3) przejmowanie elementów praktyk religijnych bliższych możliwościom poznawczym przeciętnego człowieka (*bhakti*⁶),
- 4) wypadkowa dwóch lub więcej spośród wymienionych tu czynników,
- 5) naturalna konsekwencja procesów społeczno-kulturowych⁷.

⁴ „Many Westerners categorize residents of the Subcontinent primarily according to their supposed religious identities that are juxtaposed, according to the implicit typology, to the seemingly secular identities of the West. (...) Contemporary scholarship has too often taken political communalist discourse as the point of departure in the study of communal tension when it should begin with appreciation for the nature, depth, and pervasiveness of popular communalist sentiments”. Zob. P. Gottschalk, *Beyond Hindu & Muslim. Multiple Identity in Narratives from Village India*, New York 2000, s. 13.

⁵ Zjawisko to ma zresztą charakter dwukierunkowy. Pewne obyczaje kultywowane w tradycji islamu także zostały przejęte i zasymilowane przez hindusów. Syntetyczny obraz takich wzajemnych zależności został szeroko przedstawiony przez Aziza Ahmada w książce *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment* (Oxford 1964). Zagadnień opisywanych tutaj najbardziej bezpośrednio dotyczy podrozdział *Minor Syncretic Sects*, ss. 155–163.

⁶ Termin *bhakti* dosłownie oznacza ‘udział, partycypację, oddanie’, w tym przypadku pojmowane jako religijne zasady prowadzące do zbawienia. W hinduizmie termin ten odnosi się do bezwarunkowej miłości i absolutnego zawierzenia Bogu, jakie powinny cechować prawdziwego wyznawcę. Nurt religijno-filozoficzny *bhakti*, mający swoje źródła na południu Indii, na północy pojawił się podczas panowania władców muzułmańskich (okres Sułtanatu Delhijskiego), a następnie osiągnął rozkwit w czasie rządów dynastii Wielkich Mogołów, stając się religią otwartą dla wszystkich chcących stać się jej częścią.

⁷ Niewykluczone jest także przypuszczenie, że spośród rozmaitych tradycji i zwyczajów istniejących w naszym najbliższym otoczeniu – obok tych kultywowanych w ramach własnej

Celem artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na pytanie o przyczyny trwałej obecności tego zjawiska w indyjskim życiu społecznym, na przykładzie praktykowania przez wyznawców islamu kultu Ramy – „symbolu społecznej i religijnej harmonii” oraz Kriszny – „proroka Allaha”⁸.

Rama – „symbol społecznej i religijnej harmonii”

W ten sposób hinduskiego boga, będącego wcieleniem Wisznu, a zarazem głównym bohaterem *Ramajany*, określono w artykule dotyczącym obyczajów religijnych praktykowanych przez grupę muzułmanek mieszkających w Waranasi, opublikowanym w „Times of India” w kwietniu 2015 r.

28 marca 2015 r., podczas tradycyjnie obchodzonego przez hindusów święta upamiętniającego narodziny Ramy (*Ramnawami*), w szóstej dobie od symbolicznych narodzin boga, muzułmańskie kobiety należące do stowarzyszenia Vishal Bharat Sansthan⁹ celebrowały hinduską ceremonię *chhathi*¹⁰, śpiewając tradycyjne pieśni radości z powodu urodzin dziecka (*sohar*)¹¹. Ceremonię tę wyznawczynie islamu celebrowały po raz pierwszy, choć w obchodach *Ramnawami* aktywnie uczestniczą od wielu lat.

tradycji – wybieramy po prostu takie, które działają pozytywnie na nasz zmysł estetyczny, czyli inaczej mówiąc, podobają nam się. Dziękuję Panu profesorowi Markowi Dziekanowi za głos w dyskusji i zwrócenie mojej uwagi na tę jeszcze jedną potencjalną przyczynę, która wydaje się bardzo prawdopodobna, niemniej jednak chyba niemożliwa do oceny innej, jak tylko intuicyjna.

⁸ Niezwykle liczne i wciąż uaktualniane informacje dotyczące przykładów działań na rzecz budowania i umacniania jedności hindusko-muzułmańskiej są dostępne online: *Hindu Muslim Unity: Muslim cleric organizes Ramkathas for Hindus*, <http://dharmaadeen.com/2015/05/07/ramkatha/>, data odczytu 20 grudnia 2015.

⁹ Stowarzyszenie założone przez Radžiwa Śriwastawę, wykładowcę historii w Banaras Hindu University, w 2010 roku. Więcej informacji *Founder of Vishal Bharat Sansthan*, <http://vishalbharatnews.blogspot.com/2010/12/founder-of-vishal-bharat-sansthan.html>, data odczytu 20 listopada 2015.

¹⁰ Ceremonię tę odprawia się w szóstej dobie życia dziecka. Odbywa się ona nocą (mniej więcej między godziną 22.00 a 24.00) i uczestniczą w niej głównie kobiety. Według wierzeń ludowych sześć dni po narodzeniu się dziecka, Widhata, bogini przeznaczenia, niezauważenie przybywa do domu około północy, aby zdecydować o losie noworodka. Zgodnie z tradycją matka nowo narodzonego zapala oliwną lampę, którą wraz z czerwonym ołówkiem i kartką papieru układa się na kawałku deski, aby Widhata mogła zapisać przyszłość dziecka. Matka, trzymając w ramionach nowo narodzone dziecko, powinna klęczeć przed lampą, która ma symbolizować Widhatę.

¹¹ *Muslim women sing sohar and celebrate chhathi of Ramlala in Kashi*, http://timesofindia.indiatimes.com/city/varanasi/Muslim-women-sing-sohar-and-celebrate-chhathi-of-Ramlala-in-Kashi/articleshow/46785594.cms?intenttarget=no&utm_source=newsletter&utm_medium=referral&utm_campaign=Top_Headlines, data odczytu 20 listopada 2015.

Jedna z muzułmanek uczestniczących w obchodach *Ramnawami* – wierząca, że Rama jest przodkiem wszystkich Indusów, a jego imię jest kluczem do rozwiązania wszystkich problemów” – w następujących słowach przedstawiła powody, dla których grupa kobiet stowarzyszonych w VBS świętuje narodziny hinduskiego boga i herosa w jednej osobie:

Wierzymy, że odprawienie ceremonii *chathi* z okazji narodzin Ramy nie tylko spowoduje poprawę i umocnienie związków hindusko-muzułmańskich, ale także doprowadzi do zachowania i spopularyzowania zamierającej powoli tradycji śpiewów *sohar* [...] Dotrzemy z nią do wioski w ramach kampanii propagowania przesłania społecznej harmonii i pokojowego współistnienia¹².

Spektakularnym przejawem głęboko zakorzenionej w mentalności przedstawicieli obu grup religijnych jedności islamu i hinduizmu stały się niewątpliwie działania podjęte przez biharskich muzułmanów w związku z planami budowy na terenie ich stanu największej na świecie świątyni hinduskiej, Virat Ramayan Mandir, mającej pomieścić dwadzieścia tysięcy miejsc siedzących.

Muzułmanie nie tylko darowali ziemię, ale także umożliwili jej zakup po cenie symbolicznej (...). Bez pomocy muzułmanów trudno byłoby zrealizować ten wymarzony projekt. (...) Nie ma w tym niczego nadzwyczajnego, że hindusi ofiarują ziemię pod budowę hinduskich świątyń, jednak w przypadku muzułmanów to sytuacja nadzwyczajna¹³.

Według informacji w mediach, około 40 muzułmańskich rodzin posiadało ziemię mniej więcej w środku terenu, na którym zaplanowano świątynię, a co najmniej kilka innych rodzin było właścicielami terenów wzdłuż głównej drogi prowadzącej do tego miejsca. Niektóre rodziny podarowały należącą do nich ziemię (w sumie 20 hektarów), inne wsparły projektodawców w jej zakupie (w sumie 60 hektarów), dzięki czemu Fundacja Mahavir Mandir uzyskała prawo do 80 hektarów ziemi i w czerwcu 2015 r. mogła rozpocząć prace budowlane¹⁴.

¹² „We believe that by celebrating chhathi ceremony of Ramlala we will not only strengthen the bonding of Hindu-Muslim in a better way, but also conserve and popularize the tradition of *sohar* singing, which is dying now [...] We will take it to villages as a campaign mode to propagate the message of communal harmony and peaceful coexistence, said Nazneen, who believes that Ram is the ancestor of Indians, and his name is a key to all problems”. Zob.: Ibidem.

¹³ „Muslims have not only donated land, they have also provided land at a nominal rate for construction of the world’s largest Hindu temple. Without help of Muslims, it would have been difficult realise this dream project (...) It is usual for Hindus to donate land for temple, but it is unusual for Muslims to donate land for the construction of temple”. Zob. *Bihar’s Muslims donate land for world’s largest Hindu temple*, http://zeenews.india.com/news/bihar/bihars-muslims-donate-land-for-worlds-largest-hindu-temple_1598324.html, data odczytu 10 października 2015.

¹⁴ Oficjalna strona Fundacji, zob. <http://www.mahavirmandirpatna.org/>, data odczytu 12 października 2015.

Innym przykładem szacunku dla kultu Ramy wśród indyjskich muzułmanów, a także propagowania jedności hindusów i muzułmanów, jest działalność ponad dziewięćdziesięcioletniego Dauda Khana z Rajpuru, muzułmanina, który – jak sam oblicza – od sześćdziesięciu siedmiu lat nie tylko sam czci Ramę, lecz również popularyzuje opowieści o jego życiu (tzw. *ramkatha*) oraz przybliżyła treść *Ramćaritmanas*¹⁵ dzieciom zamieszkującym okolice Rajpuru. Daud Khan nazywa siebie wyznawcą Ramy i Allaha, naucza o jedności hindusko-muzułmańskiej, a słuchają go zarówno dzieci hindusów, jak i muzułmanów. Jego zdaniem: „Humanitaryzm jest jedyną religią dla nas ludzi. Żadna modlitwa nie ma wartości, jeśli zapomnimy o ludzkich uczuciach”¹⁶.

Khan pozostaje wierny swoim przekonaniom i postępuje zgodnie z nimi niezależnie od sprzeciwu wielu przedstawicieli jego własnej społeczności. Stwierdza między innymi: „(...) porzuć *Ramajanę*, mówili, odpowiadałem – ja mógłbym porzucić Ramę, ale Rama nie porzuci mnie już nigdy”¹⁷.

W kontekście celebrowania opowieści o życiu i czynach Ramy warto także wspomnieć o wystawionym w 2015 r. w Agrze przedstawieniu *Ramlila*¹⁸. Główne role męskie odgrywali w nim bowiem muzułmanie, aktorzy-amatorzy, którzy w następujących słowach motywowali swoje decyzje o wzięciu udziału w hinduskim misterium religijnym:

Na scenie jestem po prostu aktorem chcącym ukazać bohatera wyrażającego człowieczeństwo. (...) za swoją główną religię uważam humanitaryzm, a jako wierny jej wyznawca mam obowiązek szerzyć ją na wszelkie możliwe sposoby¹⁹.

Pragnę zostać aktorem, a artysta nie należy do żadnej religii. Jako aktor za wyjątkową możliwość uważam to, że mogę szerzyć prawdziwe przesłanie *Ramlili* – czyli ideę harmonii w świecie²⁰.

¹⁵ *Ramćaritmanas* – najśłynniejszy utwór literatury hindi poświęcony dzieciom Ramy, wyrosły z tradycji *Ramajany*, ułożony około 1574 r. przez poetę Tulsidasa.

¹⁶ Zob. online: <http://www.bhaskar.com/news-hcf/c-16-993022-ra0352-93-years-old-daud-khan-tells-ramayana-says-rama-cant-leave-me-NOR.html>, data odczytu 30 września 2015.

¹⁷ Zob. online: <http://www.bhaskar.com/news-hcf/c-16-993022-ra0352-93-years-old-daud-khan-tells-ramayana-says-rama-cant-leave-me-NOR.html>, data odczytu 30 września 2015.

¹⁸ *Ramlila* – indyjskie plenerowe widowisko ludowe, porównywalne w założeniu do średniowiecznych misteriów religijnych, przedstawiające dzieje Ramy opisane w eposie *Ramajana*. Aktorzy zwykle wybierani są spośród lokalnej społeczności; rzadko występują zawodowi aktorzy.

¹⁹ „On stage I'm simply an artist who wants to live the character which talks about humanity. (...) for me my first religion is humanity and as its true follower, my duty is to spread it by all means”. Zob. *Muslims bridge communal divide by acting in prestigious Agra Ramlila*, <http://www.indiatvnews.com/news/india/muslims-bridge-communal-divide-by-acting-in-agra-ramlila-55425.html>, data odczytu 20 października 2015.

²⁰ „For me this a great opportunity as an actor to bring out true message of *Ramlila* – that of harmony in the Word...”. Zob. *Ibidem*.

To wyjątkowe przedstawienie *Ramlili* gromadziło dziennie około ośmiu tysięcy widzów, a w kulminacyjnym dniu święta miało ich być blisko sześćdziesiąt tysięcy²¹. Zatem prawdziwe przesłanie *Ramlili*, przekazywane ze sceny także przez muzułmańskich aktorów, tylko podczas tegorocznych obchodów święta *Ramnawami* w Agrze miało szansę dotrzeć do ponad stutysięcznej publiczności.

Kriszna – „prorok Allaha”

Członkowie powstałego w XIX w. na terenie Pendżabu islamskiego ruchu ahmadijja – z różnych powodów teologicznych nieuznawanego przez wielu muzułmanów²² – uważają Krisznę za wielkiego proroka Allaha, zgodnie z tym, w jaki sposób scharakteryzował go założyciel ruchu, Mirza Ghulam Ahmad (1835–1908). Natomiast przedstawiony przez niego pogląd opiera się na zapisie koranicznym, według którego Bóg zsyłał do wszystkich zakątków świata swoich proroków i posłańców, i na tej podstawie sam Ahmad uważał siebie za, podobnego Krisznie, wysłannika Proroka, który przybył na ziemię z misją pojednania człowieka z Bogiem. W jednym ze swoich wykładów (*Lecture Sialkot*) napisał:

Trzeba powiedzieć wprost, że Radża Kriszna, według tego, czego się o nim dowiedziałem, był prawdziwie wielkim człowiekiem, takim, jakiego trudno znaleźć pośród Riszich czy hinduskich Awatarów. Był Awatarem – czyli Prorokiem²³ – swoich czasów, w którego wstąpił Duch Święty przez Boga zesłany. (...) *Mahabharata* i *Bhagawadgita* dostarczają wystarczająco wiele dowodów na to, że Kriszna nigdy nie domagał się uznania go za Boga, nigdy nie powoływał się też na bycie nieśmiertelnym. Krisznę można bardzo łatwo uznać za jednego z proroków Boga, takiego samego jak ci, którzy w całej potwierdzonej w piśmie historii religii pojawili się zarówno przed nim, jak i po nim²⁴.

²¹ Por. Ibidem.

²² Ruchowi ahmadijja zakazano działalności w takich państwach, jak Bangladesz, Indonezja, Pakistan, Palestyna, Arabia Saudyjska.

²³ Awatar – inkarnacja, wcielenie, zstąpienie bóstwa z nieba na ziemię. Klasyczna koncepcja awatarów wiąże się przede wszystkim z Wisznu (którego ósmym wcieleniem miał być Kriszna). Według interpretacji przyjętej przez wspólnotę ahmadijja, wyraz ‘awatar’ oznacza dokładnie tyle samo, ile wyraz ‘prorok’.

²⁴ „Let it be clear that Raja Krishna, according to what has been revealed to me, was such a truly great man that it is hard to find his like among the Rishis and Avatars of the Hindus. He was an Avatar–i.e., Prophet–of his time upon whom the Holy Spirit would descend from God. (...) Enough evidence can be presented from the *Mahabharat* and *Bhagavad Gita* that Krishnaas [pisownia za źródłem – R.C.] never claimed Godhead for himself, nor did he ever claim immortality. Krishnaas can easily be identified as just another prophet of God, no different from those who appeared before or after him throughout the recorded history of religion”. Zob. M.T. Ahmad, *Revelation, Rationality, Knowledge & Truth*, http://www.alislam.org/library/books/revelation/part_2_section_1.html, data odczytu 28 października 2015.

Takie potraktowanie postaci Kriszny przez ideologa i twórcę ruchu religijnego powstałego na subkontynencie indyjskim mogło w sposób oczywisty wpłynąć na popularność postaci Kriszny wśród indyjskich muzułmanów, przejawiającą się między innymi udziałem społeczności muzułmańskiej w obchodach świąt dedykowanych właśnie ósmemu wcieleniu Wisznu.

Na przykład w Lakhnau, w położonej w samym sercu miasta dzielnicy, w której znajduje się słynny bazar Aminabad, istniejący od czasów władających Awadhem nawabów, muzułmanie od ponad czterdziestu lat nie tylko włączają się w zabawę związaną ze świętem Holi²⁵, ale biorą czynny udział w modlitwach i ceremoniach z nim związanych²⁶. Aby można było koordynować udział muzułmanów w święcie, w Lakhnau powstało nawet specjalne stowarzyszenie Aminabad Holi Mahotsava Sangh. Jego przewodniczący rozpala tradycyjny ogniowy stos, co symbolizuje początek święta, w tej części Indii odprowadzającego ku czci Kriszny. Muzułmanie z Lakhnau dbają także o to, aby podczas obchodów święta specjalna mandapa ustawiona była przed meczetem Hadżi Baradżi, co ma oczywiste znaczenie symboliczne. Muzułmańskie dzieci oczywiście bardzo chętnie biorą udział w zabawach związanych z Holi, polewają wodą i obsypują kolorowym proszkiem wszystkich, bez względu na przynależność religijną, a ich rodzice tradycyjnie rozdają wśród uczestników zabawy *śarbat*, napój typowy dla wielu krajów Wschodu²⁷.

Muzułmanie uczestniczą w uroczystościach ku czci Kriszny także w indyjskim stanie Radżasthan. Tam, w miejscu szczególnie świętym dla lokalnej społeczności muzułmańskiej (*darga*²⁸ upamiętniająca Szarifa Hazrata Hadżiba Śakarbara), położonym około 200 km od Dżajpuru, organizują oni trzydniowe święto upamiętniające narodziny Kriszny, *Dżanmasztami*. Według obecnego sekretarza *dargi*:

Święto obchodzone jest w tym miejscu przynajmniej od trzystu-czterystu lat i uczestniczą w nim członkowie wszystkich społeczności. Głównym celem organizowania tego rodzaju uroczystości jest promowanie braterstwa hindusko-muzułmańskiego. (...)

²⁵ Holi – starożytny hinduski świątobliwy, obchodzony z okazji nadejścia wiosny, uważany też za święto radości i miłości, na Zachodzie zwany także świętem kolorów.

²⁶ K. Anand, *When Mumbai's Muslims Showed Respect For Ganesha + 10 Other Examples of Communal Harmony That Will Make You Proud*, <http://www.indiatimes.com/culture/who-we-are/on-the-day-the-babri-masjid-demolition-broke-communities-these-instances-of-hindus-and-muslims-coming-together-will-make-you-proud-228793.html>, data odczytu 10 października 2015.

²⁷ Schłodzony, słodki napój, popularny zwłaszcza w Azji Wschodniej i Południowej, przygotowywany z owoców lub płatków kwiatów. Najbardziej popularne są *śarbaty* z wody różanej, soku z drzewa sandałowego, hibiskusa, cytryny, pomarańczy, mango oraz ananasa.

²⁸ Darga – miejsce pochówku nauczyciela religijnego lub przewodnika duchowego wraz z nadbudowaną świątynią; popularne w Indiach, budowane najczęściej ku czci muzułmańskich nauczycieli, krzewiących ideę jedności hindusko-muzułmańskiej oraz tolerancji religijnej.

Trudno stwierdzić kiedy i dlaczego zaczęto obchodzić to święto, jednak jestem głęboko przekonany, że odzwierciedla ono prawdziwy obraz narodowej jedności, bo podczas jego obchodów w jednej sali przebywają obok siebie hindusi, sikhowie i muzułmanie²⁹.

Inny, równie budujący przykład religijności pojmowanej ponad podziałami, także związany ze świętem narodzin Kriszny, stanowią działania mieszkańca Kanpuru, który od dwudziestu siedmiu lat obchodzi *Džanmasztami* wraz ze swoją rodziną i sąsiadami. S. Ahmed, dyrektor miejscowej szkoły, wierzy, że przyczynia się w ten sposób do umacniania dobrych relacji hindusko-muzułmańskich. Jednak do tej społecznej motywacji dodaje także osobistą:

Zawsze głęboko wierzyłem w Boga. Dlatego nie wyznaję jednej tylko religii. Obchodzę Džanmasztami wraz z rodziną i przyjaciółmi. Około trzystu osób zgromadziło się tutaj podczas rytualnej modlitwy, odprowadzanej przez (...) moją hinduską siostrę³⁰.

Powyższe przykłady można rozumieć jako próby wpisania czy raczej wkomponowania kultu zarówno Ramy, jak i Kriszny, w tradycję muzułmańską. Wszystkie opisane działania mają charakter spontanicznych, subiektywnych wyborów, dokonywanych przez indyjskich wyznawców islamu, a świadczących o głęboko tkwiącym w ich mentalności (i być może nie zawsze w pełni uświadomionym) dążeniu do harmonijnego współistnienia ponad podziałami religijnymi³¹.

Być może nie bez znaczenia pozostaje fakt, że Rama i Kriszna patronują wszak dwóm najbardziej dystynktywnym składowym filozoficzno-religijnego nurtu *bhakti*, który przełamał elitarny charakter hinduizmu, stając się wyborem także i tych, których możliwości poznawcze przekraczało dążenie do zjed-

²⁹ „This festival is being organised here for the last 300-400 years and people of all communities come here. A main aim of this celebration is to promote Hindu-Muslim brotherhood (...) It is difficult to say how and when this festival started, but we strongly feel it gives a true picture of national unity, as in one room you will find Hindus, Sikhs and Muslims staying together during the festival”. Zob. *A place where Muslims celebrate Janmashtami*, <http://timesofindia.indiatimes.com/india/A-place-where-Muslims-celebrate-Janmashtami/articleshow/40359478.cms>, data odczytu 20 listopada 2015.

³⁰ „I have always been a firm believer in God. This is why I don't follow one religion. I celebrate Janmashtami with my family and all local friends. Around 300 people gathered here at the time of aarti, which was done by Manju Mishra, my Hindu sister”. Zob. *Lord Krishna Takes Birth in Muslim Devotee's House*, <http://iskconnews.org/lord-krishna-takes-birth-in-muslim-devotees-house,4559/>, data odczytu 5 listopada 2015.

³¹ Niniejszy artykuł dotyczy obyczajowości indyjskich muzułmanów, jednak trzeba podkreślić, że społeczność hinduska również przejawia skłonność do tego rodzaju synkretycznych działań. Por. m.in.: J.J.R. Burman, *Hindu-Muslim Syncretic Shrines and Communities*, New Delhi 2002; P. Gottschalk, op. cit.; aktywność współczesna, na bieżąco aktualizowana: *Hindu Muslim Unity: Muslim cleric...*

noczenia z Bogiem poprzez rozumowe zgłębianie tajemnicy Absolutu pojmowanego jako byt abstrakcyjny. Rama i Kriszna, bliżsi rzeczywistości ludzkiej niż pozbawiona kształtu abstrakcja, mogli być wielbieni bez konieczności wznoszenia się na poziom myślenia abstrakcyjnego, stąd też ogromna ich popularność wśród wszystkich warstw indyjskiego społeczeństwa, także wśród muzułmańskich emigrantów oraz ich potomków. Idea równości wszystkich wobec Boga, stanowiąca podstawę ideologii tego nurtu, otwierała bowiem możliwość uczestniczenia w jego praktykach wszystkim, niezależnie od pochodzenia i wyznania. *Bhakti*, bezwarunkowe uwielbienie Boga, może być wyrażane na wiele różnych sposobów, poprzez pieśni, taniec, misteria religijne (*Ramlila*, *Krisznalila*) czy modlitwy i obrzędy odprawiane w świątyniach. A zatem, sposób dążenia do zjednoczenia z Bogiem pozostaje podrzędny wobec celu, jakim jest osiągnięcie owej jedności. Można więc uznać za prawdziwy pogląd, że przez tych spośród indyjskich muzułmanów, którzy taką drogę wybierają

(...) nie jest ona traktowana jako idolatria. Jest ona uznaniem naszego wspólnego [z hindusami – R.C.] dążenia do ‘poznania’ czy przejawem ‘aktywnego pluralizmu’ (...). Jest to w zasadzie wymiana uprzejmości wszystkich zjednoczonych w dążeniu do Jednego³².

Próba konkluzji

Specyficzne praktyki religijne indyjskich muzułmanów, przedstawione tutaj na wybranych przykładach, z pewnością można interpretować jako potwierdzenie tezy (obecnej w literaturze przedmiotu), że stworzenie w Indiach dwóch oddzielnych konstruktów religijnych i wyznaczenie sztucznej linii podziału między dwiema wyznaniowymi społecznościami, hinduską i muzułmańską, jest wynikiem działań kolonialnej administracji.

Teza ta pozwala przypuszczać, że przy opisie dwóch głównych indyjskich grup religijnych nadal stosowane są definicje stworzone przez obserwatorów zewnętrznych, a nie takie, jakimi podczas prób autodefinicji posługują się sami członkowie owych społeczności. Stąd uzasadnione wydaje się wzięcie pod uwagę nie tylko tego rodzaju definicji, ale także odniesienie się do zachodzących współcześnie, spontanicznych przejawów jedności muzułmańsko-hinduskiej. W kontekście opisanych konkretnych praktyk religijnych, podejmowanych przez przedstawicieli indyjskich wyznawców islamu wydaje się możliwe zweryfikowanie pięciu hipotez sformułowanych w uwagach wstępnych artykułu.

³² „It is not ‘idolatry’. It is the recognition of our shared quest for ‘*darshan*’, ‘active pluralism’ (...). Basically it’s courteous behaviour amongst ourselves as fellow-seekers of the One”. Por. R. Narayan, *Giving ‘Jai Sri Ram’ its meaning*, <http://www.hindustantimes.com/india/giving-jai-sri-ram-its-meaning/story-0vU4OsgzjfoZyOhXCCeiEN.html>, data odczytu 29 grudnia 2015.

Pierwsza z nich zakładała możliwość wpływu hinduizmu na islam. Wpływ taki trudno byłoby zupełnie wykluczyć. Jednak jeśli za prawdziwe przyjąć twierdzenie, że pierwotne podstawy tradycji indyjskiej są hinduskie, bardziej uzasadnione wydaje się przyznanie prawdziwości tezie drugiej i nazwanie rezultatów kontaktu kulturowego islamu z hinduizmem nie wpływem, lecz raczej kontynuacją praktyk wywodzących się ze wspólnej tradycji. Takie podejście potwierdzałoby również hipotezę trzecią, zakładającą prawdopodobieństwo spontanicznego podążania przez wyznawców islamu drogą *bhakti*, ideologicznie i intelektualnie otwartą dla wszystkich prawdziwie poszukujących Boga.

Jeśli więc przyjąć, że opisywane zjawiska należy uznać za wynik kontynuowania praktyk należących do wspólnej tradycji, uzasadnione wydają się zarówno hipoteza czwarta, jak i piąta, gdyż opisywane zjawiska mogą być wypadkową wielu czynników, mających swoje źródła w uwarunkowaniach historycznych i będących naturalną konsekwencją procesów społeczno-kulturowych. Przedstawione zjawiska są zatem składowymi kultury indyjskiej (pojmowanej ponad podziałem na tradycje hinduską i muzułmańską). Tym samym nie są one wobec siebie podległe czy nadrzędne, ale występują równoległe i są wobec siebie komplementarne. Można je zatem – niezależnie od definicji czy etykiet, które przecież weryfikuje życie – traktować jako realne oznaki pluralizmu przejawiającego się w działaniu.